

Stereotyper och brytbilder i yrkesbeskrivande text och film

Christel Backman, Anna Hedenus och
Ylva Ulfsdotter Eriksson

Den sociala stratifikationen på arbetsmarknaden reproduceras i hög grad genom sociala representationer och stereotyper av lämpliga och typiska utövare av olika yrken. Möjligheten att förändra den segregerade arbetsmarknaden påverkas därför av hur yrken skildras i exempelvis vägledningsmaterial. I artikeln granskas Arbetsförmedlingens yrkesbeskrivningar och vi visar hur materialet såväl upprätthåller som bryter mot yrkesmässiga stereotyper utifrån genus, klass och etnicitet.

Yrke, i betydelsen av en prototyp som beskriver en uppsättning arbetsuppgifter, är i sig ett neutralt begrepp (Weber 1983). Men som tidigare forskning har visat präglas prototypen av den typiska yrkesutövaren (Cejka & Eagly 1999, Sluss & Ashforth 2007, Westberg-Wohlgemuth 1996). Detta sker genom att vi till vardags aktiverar kulturella föreställningar – representationer – av yrken. Ett yrke, som till exempel sjuksköterska, associeras med mer än ett antal arbetsuppgifter (Ulfsdotter Eriksson 2012, 2013). Vi talar om ”kvinnojobb” avseende yrken som framför allt innehas av kvinnor och där arbetsuppgifterna är av omhändertagande, vårdande eller serviceorienterad karaktär. ”Arbetarjobb” kallar vi yrken som är fysiskt tunga och/eller manuella till sin karaktär. Yrken är nära förbundna med status och struktureras av och märks utifrån sociala faktorer såsom klass, genus och etnicitet

FÖRFATTARE

Christel Backman, FD, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet
christel.backman@socav.gu.se

Anna Hedenus, FD, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet
anna.hedenus@socav.gu.se

Ylva Ulfsdotter Eriksson, FD, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet
ylva.ulfsdotter_eriksson@socav.gu.se

Denna studie är genomförd med hjälp av medel från Forte (2008-0342).

(Berglund & Schedin 2009, Bloksgaard 2012, Bursell 2012, Ulfsdotter Eriksson 2006).

De kulturella föreställningar som knyts till olika yrken gör att de blir något mer än prototyper; de blir stereotyper. Som stereotyper ges yrken liv och tar form av "den typiska utövaren", bland annat genom att förknippas med den typiske yrkesutövarens könstillhörighet (Ulfsdotter Eriksson 2013, Sluss & Ashforth 2007). För att beteckna processer där såväl ting som handlingar kommer att associeras med ett visst kön används begrepp som "genderisering" och "könsmärkning" (Cejka & Eagly 1999, Forsberg 1992, Schull m fl 2013, Steinberg 1996, Westberg-Wohlgemuth 1996). En konsekvens av könsmärkningen är att den bidrar till just stereotypisering och underblåser könsspecifika utbildnings- och yrkespreferenser där såväl vuxna som ungdomar tenderar att välja bort yrken som domineras och präglas av det motsatta könet (SOU 2004:43). Individer som bryter mot särskiljande principer och ger sig in på områden som domineras av annat kön än det egna har i tidigare forskning kallats "brytare" (Robertsson 2003). I denna artikel benämner vi därför bilder som utmanar stereotypa föreställningar för *brytbilder*.

Yrkesvägledning har lyfts fram som en potentiell arena för att förändra den segregerade arbetsmarknaden samt att "medvetandegöra, kompensera och aktivera" dem vars resurser bedöms som begränsade (SOU 2001:45, s 35; jämför SOU 2004:43). Ett konkret verktyg i vägledning är yrkesinformerande material. Arbetsförmedlingen (AF) är en producent av yrkesbeskrivande material och myndigheten har dessutom ett särskilt uppdrag att arbeta för jämställdhet och mångfaldsarbete på arbetsmarknaden (Linde 2011, s 8; SFS 2007:1030, § 3). AFs vägledningmaterial tillhandahålls via internet, vilket antas vara mer neutralt än traditionell vägledning då ingen enskild vägledare kan påverka mottagaren (SOU 2004:43). En förutsättning för neutralitet är dock att yrkesinformationen inte reproducerar stereotypa föreställningar om yrken och dess utövare eller framställer yrken som svår- eller otillgängliga för individer som inte tillhör den traditionella rekryteringsbasen.

I denna artikel analyseras AFs yrkesbeskrivande material i syfte att beskriva på vilka sätt myndigheten reproducerar eller utmanar yrkesmässiga stereotyper. Till att börja med undersöker vi vilka sociala kategorier som får representera eller associeras med olika yrken. Fokus ligger på genus men även bilder kring klass och etnicitet behandlas. Vidare studerar vi hur denna representation sker, det vill säga vilka arbetsuppgifter, kompetenser et cetera som den tänkta yrkesutövaren sammankopplas med. Artikeln visar härigenom hur yrkesbeskrivningarna som kulturella artefakter motverkar eller medverkar till att reproducera sociala representationer av yrken och yrkesutövare (Hall 1997, Torres m fl 2012). Slutligen

diskuteras i artikeln de svårigheter som finns med att producera ett neutralt eller icke-reproducerande yrkesvägledningsmaterial.

TEORETISK RAM OCH TIDIGARE FORSKNING

Bourdieu (1991) hävdar att statliga verksamheter samordnar tänkandet och ger riktlinjer för vad som är "naturligt" i den sociala världen (jämför Ulfssdotter Eriksson 2006). AFs yrkesbeskrivningar utgör ett exempel på det slags kulturella produkter som bidrar till att producera och reproducera sociala mönster (Altheide 1996, Hall 1997, Torres m fl 2012), vilket också motiverar beskrivningarna som studieobjekt. Till att börja med ska dock sägas något om tidigare forskning och teori kring sociala representationer och stereotyper av yrken i relation till sociala kategorier.

Yrkens kön, klass och etnicitet

Tidigare studier av kvalifikationer och kompetenser skapar en diger lista över egenskaper och färdigheter som associeras till kvinnor respektive män (Bielby & Baron 1986; Cha 2013; Correll 2001; Dahlerup 1989; Gunnarsson 1994; Kanter 1993, s 22 f; Karlsson 2010; Sörensdotter 2008; Westberg-Wohlgemuth 1996). I dessa återspeglas ett binärt tänkande, vilket kan förstås i relation till Hirdmans (1988) teorier om genussystemet och hur maktrelationer mellan könen upprätthålls via isärhållande och mannen som norm. Exempelvis uppfattas män som ambitiösa och villiga att arbeta övertid, medan kvinnor antas vara mindre ambitiösa och mindre villiga att arbeta över. Kvinnor associeras med noggrannhet, precision och sociala förmågor medan män förknippas med problemlösande förmågor, självständighet och ledaregenskaper.

Det kan anses överflödigt att säga att yrken är klassmärkta då operationaliseringar av klass bygger på yrkestillhörighet och position på arbetsmarknaden (Berglund & Schedin 2009, Bourdieu 1979/1989). Yrken går ofta "i arv" mellan föräldrar och barn och medelklassyrken kan framstå som ointressanta eller otillgängliga för arbetarungdomar och vice versa (Patmalnieks 2011, Sandell 2007, SOU 1993:85). I detta kan en klassmärkning sägas äga rum då aspekter av ett yrke associeras med en viss klasstillhörighet. Sannolikt finns det även skäl att tala om "etno-yrken", men vi vet mindre om hur de konstrueras. Personer med utländsk bakgrund tenderar att återfinnas i yrken med låg lön och låg status (Bursell 2012, SCB 2011). Bursell (2012) framhåller också segregering *inom* den heterogena gruppen av invandrare.

Tidigare forskning visar på intersektionen av klass och genus och hur de griper in i varandra (Acker 2011). Vad som uppfattas som typiskt manliga (till exempel matematisk och logisk förmåga) och typiskt kvinnliga förmågor (till exempel förmåga till samarbete och kontakt) beskrivs som mentala kvalifikationer asso-

cierade till tjänstemannayrken. Tidigare studier ger också exempel på hur såväl arbetar- som medelklassmärkta egenskaper associeras till maskulinitet och därför kan fungera exkluderande gentemot kvinnor. Detta gäller till exempel fysisk styrka och att vara en "problemlösare" (Cha 2013, Ericson 2011, Korp 2011, Schull m fl 2013). I denna artikel kommer fokus dock ligga på skildringar av kön, klass och etnicitet som separata kategorier. Analysen kan därmed kritiseras utifrån användningen av förenklade kategorier, utan hänsyn till hur dessa kategorier samverkar och förstärker varandra. Detta är dock ett medvetet val med referens till vad McCall (2005) skriver om den (inter)kategoriska ansatsen som förutsätter att man tillfälligt anammar analytiska kategorier med syfte att påvisa ojämlika relationer mellan sociala grupper. Målsättningen är en diskussion om vilka möjliga källor till yrkesmässig identifikation som erbjuds till individer tillhörande olika sociala kategorier.

Yrkesbeskrivningar

I en jämförelse mellan ingresserna för olika yrkesbeskrivningar ges exempel på hur användningen av olika formuleringar såväl återspeglar yrkens könsmärkning som bidrar till att presentera manliga yrken som viktigare och mer samhällsnyttiga än kvinnliga yrken (SOU 2004:43, s 166 f). I en analys av ett mindre urval av dåvarande Arbetsmarknadsstyrelsens (AMS) yrkesbeskrivningar drar Ulfsdotter Eriksson (2006) dock slutsatsen att myndigheten lyckas med att frångå genusstereotypa framställningar och i stället erbjuder flera brytbilder. För polis påtalades exempelvis behovet av sociala kompetenser och för sjuksköterska betonades teknisk och matematisk kompetens (Ulfsdotter Eriksson 2006).

Angående klass visar Gessers (1980) studie av AMS material på den binära förståelsen av yrken som antingen manuella eller mentala. Uppdelningen beskrivs som historiskt och strukturellt förankrad och innehåller värderande inslag där manuellt arbete framställs som något som alla kan utföra, medan det mentala är vigtt åt de få. Genom att studera vilka färdigheter och förmågor som anges som önskvärda för olika yrken, och relatera dem till yrkets klasspositionering, synliggör Gesser hur arbetaryrken aldrig ställer krav på språklig, logisk eller matematisk förmåga, idérikedom, organisatorisk förmåga, samarbets- eller kontaktförmåga. För högre medelklassyrken ställs däremot ofta krav på just dessa egenskaper, medan fysiska förutsättningar sällan nämns. Den klassmässiga skillnaden i AMS beskrivningar återfinns även i Ulfsdotter Erikssons (2006) studie som visar att yrken som kräver lång utbildning beskrivs fylligare och med avancerat språkbruk. Yrken med låga eller ringa utbildningskrav beskrivs tvärtom enkelt, vilket antyder att den tänkta läsaren – det vill säga den eventuellt framtida yrkesutövaren – "inte förväntades besitta någon högre grad av intellektuella förmågor eftersom relativt

enkla företeelser beskrevs och förklarades detaljerat” (Ulfsdotter Eriksson 2006, s 196).

Tidigare studier ifrågasätter alltså föreställningen om neutrala yrkesbeskrivningar och påvisar köns- och klassmärkta skillnader. Mannberg (2003) hävdar att studie- och yrkesvägledningen präglas av normativa och deterministiska utsagor om vem som bör göra vad på arbetsmarknaden och bidrar således till reproduktion av samhällsstrukturen.

Denna bild står i kontrast till hur textproducenterna själva beskriver sitt uppdrag. Linde (2011, s 29) visar att redaktionsmedlemmarna på AF ser sitt uppdrag som ”ett ansvar för att yrken beskrivs på ett neutralt, korrekt, sakligt och enkelt sätt”. Linde beskriver hur komplexiteten i yrken hanteras genom en filtrering där tjänstemännen formulerar texterna utifrån det som de – utifrån sin erfarenhet – uppfattar är viktigt i ett yrke. Neutrala beskrivningar uppnås i en arbetsprocess där redaktionsmedlemmarna selekterar och vinklar information. De ställer sig dock själva tveksamma till om det är möjligt att ge en neutral och sann bild av yrken och hoppas att användarna också vänder sig till alternativa källor då de söker kunskap om ett visst yrke.

MATERIAL OCH METOD

Med utgångspunkt i att högre krav på icke-stereotypa skildringar kan ställas på material som produceras av en myndighet i vars uppdrag det ingår att verka för ökad jämställdhet och mångfald undersöker vi AFs yrkesinformerande material. På AFs webbplats¹ presenteras över 400 yrken i text och nästan 200 yrkesfilmer. Filmerna ligger länkade till de skriftliga yrkesbeskrivningarna. Det material som analyserats fanns tillgängligt på hemsidan under åren 2010 och 2011.

Studien är genomförd utifrån en *mixed methods-ansats* vilket innebär att vi, grundat i ett pragmatiskt perspektiv, kombinerar kvalitativa och kvantitativa analyser av materialet (Onwuegbuzi & Teddlie 2003, Tashakkori & Teddlie 1998). Metoderna har använts på ett komplementärt sätt (Hammersley 1996): medan kvantitativa innehållsanalyser har gjort det möjligt att överblicka det omfattande materialet och visa på *vad* som skildras (med betydelsen av kön, klass och etnicitet i åtanke), bidrar de kvalitativa analyserna till att besvara artikelns fråga kring *hur* beskrivningarna antingen reproducerar eller bryter mot gängse bild av yrket. Kombinationen av metoder gör det möjligt att komma åt grundläggande och subtila företeelser i kulturyttringar vilka påverkar samhällets sociala strukturer (Altheide 1996, Hall 1997, Onwuegbuzi & Teddlie 2003).

---

¹ <http://www.arbetsformedlingen.se/For-arbetssockande/Yrke-och-framtid/Yrken-A-O.html>

Materialet i studien har kompletterats med uppgifter från SCB gällande yrkens könsdominans och SSYK-kod (Standard för svensk yrkesklassificering, SCB 2013). SSYK har använts i analysen av social klass.

Textmaterialet

Texterna är uppbyggda utifrån fem rubriker: *Arbete* beskriver vad yrket innebär och vad yrkesutövaren gör men också efterfrågade egenskaper hos yrkesutövaren. *Utbildning* redogör för utbildningskrav och andra krav såsom medborgar-, språk-, ålders- eller körkortskrav. *Framtidsutsikter* beskriver utbud och efterfrågan i yrket. *Att tänka på* redogör för aspekter som är särskilt utmärkande för yrket, såsom att yrket utövas utomhus eller krav på att utövaren exempelvis bör gilla att ge service.

Materialet har kodats med hjälp av ett datorprogram för kvalitativ analys (Atlas.ti). All kodning har gjorts manuellt genom en närläsning av materialet i flera omgångar. I fokus för kodningen har varit vilka utbildningskrav som ställs; andra krav som ställs för tillträde till yrket, exempelvis språkkunskaper; i vilken utsträckning feminina respektive maskulina kompetenser och arbetsuppgifter förekommer; samt i vilken mån det förekommer aktivt formulerade brytbilder, exempelvis att betona yrkets könsdominans och uppmana personer av motsatt kön att söka sig till yrket.

Förekomsten av feminina respektive maskulina kompetenser kodades med stöd i tidigare forskning om könsmärkta kompetenser och egenskaper. Dessa resultat kan naturligtvis ha förändrats och/eller vara beroende av sitt sammanhang, men studierna visar samtidigt stor samstämmighet i vad som associeras med respektive kön varför vi valt att utgå från dessa i kodningen.

Kvantitativa analyser gjordes efter kodningen för att undersöka förekomsten av olika utbildningskrav samt könsmärkta kompetenser och arbetsuppgifter och eventuella samband mellan dessa och yrkets könsdominans. Kvalitativa analyser gjordes av de brytbilder som hittats vid kodningen. Vidare användes kvalitativ analys på ett urval av texter och koder för att fördjupa de resultat som framkom vid innehållsanalysen.

Filmmaterialet

Filmerna har ett varierat upplägg. En del filmer utgår från intervjuer med yrkesutövare medan andra bygger på iscensättningar eller skildringar av yrkesutövandet. I några filmer används berättarröst, i andra inte. I en del filmer understryks vissa aspekter av yrket genom användningen av textning. Filmerna skiljer sig också åt utifrån hur nära innehållet ligger de skriftliga beskrivningarna, samt i längd (cirka 1,5–5 minuter).

För att få en överblick över representationen av kön och klass i filmerna gjordes en kvantitativ innehållsanalys med fokus på vem som representerar yrket.

Några förtydliganden och begränsningar bör nämnas: i avsaknad av annan information än den som kan utläsas genom yrkesutövarens kroppsliga och påklädda uppenbarelse utgår kodningen av kön från de genusföreställningar forskaren bär på. Klass har betecknats med utgångspunkt i yrkesutövarens klädsel: arbetsklädd, uniformerad, informell, formell, prydd. Att koda någons klasstillhörighet utifrån ett visuellt underlag kan te sig orimligt och yrkestillhörigheten framstå som det som bör utgöra underlag för en klassbestämning. Eftersom vi är intresserade av hur ett visst yrke kan skildras som klassmärkt och på så sätt fungera exkluderande mot personer med annan klassbakgrund är det ändå intressant att studera kläder och accessoarer som specifika klassmarkörer (Jacobson 1994, s 22). Kodningen utgör därmed en ganska grov analys och resultatet ska framför allt förstås som en tendens i materialet.

Innehållsanalysen följdes av en kvalitativ analys av ett mindre urval om 41 filmer. Dessa valdes med hänsyn till att få bredd i urvalet avseende SSYK-kategori, yrkets status, könsdominans samt etnicitet. Kodningsarbetet utgick från filmernas auditiva del där filmerna delades in i kortare sekvenser. Enskilda sekvenser skapades utifrån rumsliga och bildmässiga övergångar. Dessa kodades utifrån vad som skildras i bild (personer, uppgifter och miljö) samt vad som sägs om exempelvis arbetsinnehåll och kvalifikationer. Den sekventiella analysen relaterades till filmen som helhet och det övergripande narrativ om yrket som därigenom presenteras (jämför Banks 2001, Raab & Tänzler 2009).

REPRESENTATION

Kategorisering av sig själv och andra är central för individers möjlighet till identifikation och känsla av tillhörighet (Sluss & Ashforth 2007, Tajfel & Turner 1979). Den individ som kan identifiera sig med en yrkesutövare utifrån exempelvis kön, klass och etnicitet har sannolikt lättare att föreställa sig själv i det specifika yrket (jämför Ulfsson & Hedenus 2014). Vi har därför undersökt hur den sociala representationen av yrken tar sig uttryck i vem som får gestalta yrket.

Texterna är skrivna på ett tämligen könsneutralt sätt. Könade pronomen används inte utan i stället nyttjas yrkets titel eller ”du”. Genusstereotyper avtäckas snarare genom de kompetenser och egenskaper som framhålls (se nedan). Samtidigt domineras yrkesinformationen av mansdominerade yrken. Hälften av texterna och filmerna beskriver yrken där minst 60 procent är män, en knapp fjärdedel beskriver numeriskt jämställda yrken och en dryg fjärdedel beskriver kvinnodominerade yrken (SCB 2012).

Texterna beskriver främst lednings- och utbildningsyrken (51 procent), medan 33 procent beskriver lägre tjänstemannayrken samt hantverksyrken, 3 procent jordbruk och fiske samt 14 procent industri och okvalificerade arbetaryrken.

Klassmarkörer förekommer i texterna, exempelvis genom att beskrivningen av yrkets innehåll och de kompetenser som tillskrivs yrkesutövaren ger läsaren, utifrån gemensamma referensramar, indirekt information om vem som är städare, pilot eller förskollärare. Detta förstärks i avsnittet om utbildning som beskriver yrkesutövaren som hög- eller lågutbildad, vilket kan säga något om den tänkta yrkesutövarens klassbakgrund (jämför Ulfsdotter Eriksson 2006). I texterna förmedlas i viss mån bilder av yrkesutövarens tilltänkta etnicitet genom exempelvis krav på medborgarskap och språkkunskaper i svenska. Med några undantag (affischör, ramppersonal, verkstadstekniker) speglar dessa dock yrkets arbetsuppgifter: en tolk eller modersmållärare måste också behärska svenska; en domare, kronofogde eller polis ska enligt bestämmelser vara svensk medborgare.

Det finns en central skillnad mellan text- och filmmaterialet och de förutsättningar som råder för respektive materialform. I filmerna presenteras yrkesutövaren inte bara med titel, utan med en kropp vars röst, rörelsemönster och klädsel medför att stereotypa föreställningar antingen reproduceras eller utmanas. I filmerna är könsrepresentationen jämn, lika många kvinnor som män medverkar i materialet. I en majoritet av filmerna (56 procent) speglar representationen könsdominansen i yrket. I dessa "genuskonservativa" framställningar är det den stereotypa bilden som återges, till exempel att en man företräder bilmekaniker och en kvinna sjuksköterska. Knappt en fjärdedel är i stället "genusutmanande" och låter en person av underrepresenterat kön representera yrket, såsom i fallet med en kvinnlig tågförare.

Arbetaryrken framhävs när yrkesrepresentanter är iförda arbetskläder, medan yrkesutövare i service-, kontors- och tjänstemannayrken har en mer varierad klädsel. Det bidrar till att tittaren ganska snart kan kategorisera ett yrke som manuellt och praktiskt snarare än mentalt och teoretiskt och – i de fall individen har en klar klassidentitet – också identifiera sig med yrket och yrkesutövaren. En överväldigande majoritet i filmmaterialet är vita yrkesutövare, med svenska för- och efternamn, och som talar svenska utan brytning. Endast nio av de totalt 182 yrkesrepresentanterna avviker på något sätt från denna norm.

STEREOTYPER

Det fåtal personer i filmerna som bryter mot den dominerande vita och etniskt svenska representationen i materialet återfinns i beskrivningar av låg- eller medelstatusyrken i vilka de uppträder arbetsklädda eller uniformerade, snarare än i informell eller prydlig klädsel. Individer som avviker med namn och brytning, eller med hudfärg, återfinns i beskrivningar av arbetaryrken: konditor, möbelsnickare, köksbiträde och däckmontör. Den vita, medelålders mannen däremot, som enbart avviker genom att bryta på finska, återfinns i beskrivningen av fartygsbe-

fäl: ett medelstatusyrke som kräver högskoleutbildning. Detta kan kopplas till en stereotyp förståelse av ”invandraryrken” som synonymt med okvalificerat och lågavlönat arbete, men visar också på stratifikation inom gruppen invandrare (jämför Bursell 2012). Samtidigt visar den överväldigande majoriteten av vita yrkesutövare i filmmaterialet att det finns en stark stereotyp kring att en yrkesutövare oavsett yrke är vit.

I filmerna skildras ofta yrken med stark könsdominans genom den ”typiska” representanten vilket upprätthåller könsstereotyper. Ett likande fenomen återfinns i texterna där könsmärkta kompetenser och egenskaper används i redan könsmärkta yrken, något som förstärker bilden av yrken som ”manliga” eller ”kvinnliga”. I filmen om lastmaskinförare betonas att yrket innebär att man ska kunna köra tunga maskiner, ta risker och ansvar. Enbart vita män skymtas i bild och tillsammans med den manliga yrkesutövarens tal om problemen med att samarbeta med ”stressiga gubbar” blir den sammantagna bilden att det handlar om en uttalat mansdominerad värld – vilket det statistiskt sett också är. Lastmaskinförare framställs likaså som ett typiskt arbetaryrke med låga krav på mentala och kognitiva förmågor då det enbart är praktiska arbetsuppgifter (maskinförandet) som beskrivs och genom att betona manuella förmågor (fingertoppskänsla). Framställningen förstärks också genom att den intervjuade yrkesutövarens tidigare arbetslivserfarenhet inom andra lågkvalificerade yrken lyfts fram.

Samtidigt visar den sekventiella analysen av filmerna att inget yrke skildras utslutande utifrån ett arbetsinnehåll eller med kvalifikationer som tydligt associeras till män eller kvinnor. På motsvarande sätt förekommer ofta både maskulint och feminint kodade kompetenser i en och samma yrkesbeskrivande text. De stereotypa bilderna återskapas därmed parallellt med skapandet av brytbilder.

I filmerna introduceras och/eller avslutas de allra flesta presentationerna med hjälp av iscensättningar av yrkespraktiken. Scenerna ger en början och ett slut till ett narrativ om yrkespraktiken. Vi får se när möbelsnickaren bygger en möbel och flygvärdinnan gör en flygresa. Dessa filmtekniska grepp berättar den ”typiska” historien om yrket och återskapar stereotypa föreställningar om utförare och utförande. De stereotypa föreställningarna förekommer även i texterna där till exempel händighet oftare lyfts fram i mansdominerade yrken medan hjälpsamhet är gällande i kvinnodominerade yrken. Märkningen av yrken reproduceras genom fokusering på vissa typer av arbetsinnehåll och betoning av vissa egenskaper och förmågor. Beskrivningarna upprätthåller därigenom föreställningar om yrken och yrkesutövare utifrån klass.

I filmerna förekommer även sociala markörer – uttalanden med en tydlig social positionering – som förstärker bilden av den typiska yrkesutövaren. Ett exempel är då den kvinnliga lokföraren tillfrågas om yrkesvalet varit en flickdröm. Frågan förstärks av bildtexten ”Flickdröm?” och besvaras med ett skratt

och ett nekande av den intervjuade lokföraren. Utan att något explicit sagts om könsdominansen framgår det med all tydlighet att hon gjort ett genusutmanande yrkesval. De sociala markörerna tar upp en tidsmässigt liten del av filmerna men de får stor betydelse i reproduktionen av stereotypa bilder av yrkesutövaren.

BRYTBILDER

I en tidigare studie framhölls att yrkesbeskrivningarna var genusbrytande (Ulfsdotter Eriksson 2006). Föreliggande analys visar också på brytbilder. I texterna beskrivs mansdominerade arbetaryrken inte bara med maskulint kodade kompetenser, utan även med traditionellt sett feminina kompetenser såsom att vara noggrann, tålmodig, serviceinriktad eller vara mån om säkerheten (Gunnarsson 1994, Karlsson 2010). För lastbilsförare framhålls exempelvis vikten av att ha ett ”service- och säkerhetstänkande”. Manligt kodade kompetenser används också i beskrivningarna av kvinnodominerade yrken. För tandsköterska framhålls exempelvis värdet av god fysik vilket traditionellt förknippas med män.

Det manligt dominerade yrket besiktningstekniker för bilprovningen är den enda text i materialet där yrkets könsdominans nämns, men här uttrycks också en önskan att fler kvinnor ska söka sig till yrket. Testförare, som också är mansdominerat, betonar i stället att ”det finns både kvinnliga och manliga testförare”. Detta visar två olika strategier för att uppmuntra till genusbrytande yrkesval: 1) att synliggöra stereotypen och inbjuda till att utmana den, och 2) att undergräva stereotypen genom att betona förekomsten av det icke-stereotypa.

Även i filmerna finns inslag som utmanar befintliga könsstereotyper. Det gäller inte minst genusutmanande skildringar i vilka man låter en person från minoritetsgruppen representera ett könsdominerat yrke. I andra fall består brytbilderna på samma sätt som i texterna av att man framhäver arbetsuppgifter, kompetenser eller förmågor som traditionellt associeras med det andra könet. Det manligt dominerade yrket däckmontör representeras visserligen av en man, men i filmen skildras samtidigt hur arbetet förutsätter ett antal egenskaper och förmågor som märkts som kvinnliga: att vara serviceinriktad, noggrann och tålmodig.

Klassmässiga brytbilder återfinns exempelvis i beskrivningen av arkitekt. Det praktiska prov som sökande till arkitektutbildningen genomför lyfts fram som ”en extra chans för den som har för låga gymnasiebetyg eller inte tillräckligt hög poäng från högskoleprovet”. Arkitektutbildningen är känd för att det krävs toppbetyg för att bli antagen, något som gynnar högpresterande studenter vars klassbakgrund ofta är övre medelklass. Genom att framhålla möjligheten att komma in även då betygen är låga vänder sig texten direkt till den icke förväntade läsaren och erbjuder en brytbild till stereotypen av arkitektstudenten som mönsterstudent med höga betyg.

AMBIVALENSER OCH SVÅRIGHETER

AF ställs inför svårigheter i ambitionen att producera ett material som inte re-producerar sociala strukturer. Det kan vara svårt att utmana könsstereotyper men det finns också ett inneboende spänningsförhållande mellan arbetsförmedlingens uppdrag i att å ena sidan beskriva yrkena på ett trovärdigt sätt och å andra sidan att utmana sociala strukturer och stereotypa bilder av yrkesutövaren (Linde 2011). Även om filmerna och texterna innehåller exempel på såväl stereotypa som brytande bilder så är skildringarna i regel tvetydiga och det kan vara svårt att avgöra när en framställning faktiskt utmanar stereotyperna. Låt oss ge några exempel.

I texten om fastighetsskötare betonas att det är ett serviceyrke som fyller ”en viktig social funktion i ett bostadsområde”. Det gör texten genusbrytande i så måtto att kompetenser som associeras med kvinnor används för att beskriva ett mansdominerat yrke. Samtidigt beskrivs fastighetsskötaren som den som ”ofta ställs inför tekniska problem som måste lösas”, ”fixa[r] stopp i avlopp och gör reparationer”, som ett fritt, rörligt och fysiskt krävande yrke – vilka är beskrivningar som förknippas med maskulint märkta yrken. I sin helhet upprätthåller därmed texten bilden av fastighetsskötare som ett manligt yrke.

I genuskonservativa filmer där representationen matchar könsdominansen i yrket lyfts såväl feminina som maskulina egenskaper fram som viktiga för yrkesutövandet, som i det ovan nämnda exemplet däckmontör. Det gör genusstereotypen mindre rigid. I regel bidrar dock sociala markörer och det övergripande narrativet till associationer med det kön som dominerar i yrket. För däckmontör framhålls betydelsen av att vara bilintresserad, kunna arbeta mycket övertid, ha styrka och vara i fysisk form för att utföra mycket tunga lyft: förutsättningar som är manligt märkta. Dessutom syns enbart manliga anställda i bild. I det övergripande narrativet – en röd sportbil som körs in på verkstaden, får nya däck och sedan accelererar ut på gatan – läggs fokus på det manligt kodade intresset för snabba bilar. Ett sådant grepp befäster könsmärkningen och det uttryckta behovet av kvinnligt kodade egenskaper och den brytbild som erbjuds kommer i skymundan.

När yrken beskrivs med kvalifikationer som inte är typiska för det kön som yrkesutövaren i filmen har är de exempel på brytbilder. Problemet är att icke-typiska beskrivningar ofta återfinns i genusutmanande filmer, det vill säga filmer där yrkesutövarens kön inte överensstämmer med det dominerande inom yrket. Den icke-könstypiska beskrivningen av representanten för yrket blir samtidigt därför ”typisk” för det kön som dominerar i yrkeskåren. Det innebär att beskrivningen av yrket visserligen bryter mot stereotyper kring yrkesutövarens könsidentitet så som denna gestaltas i filmen men den bryter inte mot den dominerande stereotypen kring yrket. Ett exempel är arbetsförmedlare: ett kvinnodominerat medelstatusyrke som i filmen representeras av en vit man i 35–40-årsåldern. I beskriv-

ningen framkommer att arbetsförmedlare bör vara noggranna, sociala, stöttande, lyhörda för individens situation och behov och samtidigt känslomässigt hårdhudade. Med andra ord, förmögen till den typ av emotionellt arbete som vanligtvis utförs av kvinnor (Hochschild 2003). Den manliga yrkesrepresentanten i denna film må framstå som en brytare, men beskrivningen av yrket bidrar snarare till att reproducera än utmana bilden av arbetsförmedlare som ett kvinnoyrke.

Ambivalenta skildringar gör stereotypa beskrivningar mindre rigida, men de tenderar samtidigt att försvaga brytbilderna. Förståelsen av brytaren som utmanande eller ej kan förklaras utifrån Kanters (1993) beskrivning av en "token" som representation för individer från en minoritetsgrupp. Kanter visar hur "token" inom till exempel ett yrke stereotypiseras och bygger på distinktionen av grupper som olika och kontrasterande (jämför Hirdman 1988). En "token" personifierar det annorlunda (man i ett kvinnodominerat yrke) och förhindras att uttrycka en individuell personlighet med icke-stereotypa drag. När en manlig brytare presenteras utifrån manliga kvalifikationer blir det således ett uttryck för en position som "token", vilket upprätthåller föreställningar om mäns och kvinnors skilda egenskaper och förmågor. Dilemmat är att om den manliga brytaren presenteras utifrån kvinnliga kvalifikationer reproduceras i stället bilden av ett kvinnoyrke. En rakt igenom genusutmanande yrkesbeskrivning framstår därmed som en omöjlighet – åtminstone så länge vi utgår från den binära och särskiljande förståelse av kön som rådande genussystem vilar på (Hirdman 1988).

Både texter och filmer präglas av AFs tvetydiga uppdrag att både återge verkligheten "så som den är" och att medverka till att utmana och förändra ojämlika sociala strukturer (Linde 2011). I texterna blir det tydligt hur utbildningskrav för högstatusyrken beskrivs. Texterna är långa och använder ett tekniskt och svårtillgängligt språk som utestänger många läsare (Bourdieu & Passeron 2008, Ulfsdotter Eriksson 2006), men det är en korrekt redogörelse. Gällande beskrivningen av domare kan man dock fråga om *alla* steg i en domarkarriär behöver redovisas eller om det räcker att beskriva utbildningen fram till anställning. Den nuvarande, mycket omfattande beskrivningen, kan dock motiveras utifrån att den som funderar på att välja domare som ett framtida yrke bör veta att yrket i sig innebär kontinuerlig vidareutbildning under flera år.

SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Tidigare forskning har visat att till synes neutrala beskrivningar av yrken innehåller stereotypa föreställningar och representationer av yrken och tänkta yrkesutövare. Det kan påverka människors yrkesval och bidra till social reproduktion av såväl klass som genus (exempelvis Bloksgaard 2012, Ulfsdotter Eriksson 2012, Gesser 1980, Mannberg 2003, Westberg-Wohlgemuth 1996, SOU 2004:43,

jämför Ashfort & Sluss 2007, Tajfel & Turner 1979). Som Seiter (1986) påpekar är stereotyper inte nödvändigtvis falska beskrivningar, och det är inte heller i graden av riktighet som problemet med dem ligger. Problemet ligger i hur stereotyperna används för att tolka och värdera, hur de blir ideologiska och påverkar vårt handlande. Syftet med denna studie var att undersöka det yrkesbeskrivande materialets neutralitet genom att belysa på vilka sätt myndigheten reproducerar och utmanar yrkesmässiga stereotyper av framför allt genus, men även klass och ras/ethnicitet.

Myndigheten strävar efter ett neutralt anslag i sina beskrivningar. Detta framgår av tidigare forskning (Linde 2011) såväl som av våra resultat. AF undviker att använda sig av "hon" eller "han" i texterna och det är en jämn fördelning av kvinnor och män i filmerna. Detta kan innebära att myndigheten har tagit till sig kritik från tidigare studier som påvisat tendenser att yrken skildras på olika sätt (Ulfsdotter Eriksson 2006, Gesser 1980, SOU 2004:43) och därför medvetet arbetat för ett än mer neutralt språkbruk. En genusneutral ansats försvåras dock av filmernas förkroppsligande av yrkesutövare.

Materialet visar även många exempel på hur AF utmanar traditionella förståelser av yrken genom att låta personer av det icke-typiska könet representera könsdominerade yrken, genom att blanda manligt och kvinnligt märkta kompetenser i beskrivningar av yrken med en tydlig könsdominans eller genom att lyfta fram alternativa karriärvägar.

Vad gäller ras/ethnicitet har vi visat att yrkesutövare i filmerna, med undantag av en försvinnande minoritet, uteslutande framställs som vita personer med svensk etnicitet. Detta avspeglar givetvis inte förhållandena på den svenska arbetsmarknaden även om det inom enskilda yrken kan motsvara yrkesutövarnas bakgrund eller yrkets stereotyp. Däremot överensstämmer resultaten med studier som visar på en rasifierad arbetsmarknad där "invandrare" främst betraktas som en utbildad arbetsreserv (se exempelvis Mulinari & Neergaard 2005).

AF ställs inför särskilda svårigheter i strävan efter att producera ett material som inte reproducerar sociala strukturer. Dels visar det sig vara svårt att verkliga utmana könsstereotyper, inte minst utifrån att filmen som medium gör det svårare att erbjuda icke-reproducerande representationer än vad det är i text. Dels finns det en inneboende spänning i AFs uppdrag i sig: att beskriva yrkena trovärdigt men samtidigt utmana sociala strukturer och undvika att reproducera stereotypa bilder av yrkesutövaren (Linde 2011).

Yrkesbeskrivningarna ger exempel på hur skildringen av yrken och yrkesutövare påverkas av social märkning. Som Steinberg (1996, s 116) påpekar tenderar könsmärkta yrken att beskrivas enbart med de aspekter som motsvarar de könsstereotypa föreställningarna om dessa yrken. Detta avspeglas i våra resultat då stereotypa bilder används för att berätta den "typiska" historien om ett yrke. Denna berättelse må vara sann, men bidrar fortfarande till att upprätthålla de

föreställningar som finns om vem som är en lämplig och kompetent utövare av ett visst yrke.

Analysen av filmmaterialet väcker frågor om vad som egentligen utgör en utmanande beskrivning och om vad som har den största potentialen att förändra de socialt stratifierade yrkesvalen på svensk arbetsmarknad. Hur viktig är den sociala representationen – att personer från olika sociala kategorier får möjlighet att identifiera sig med yrkesutövare som de annars inte skulle ha associerat sig med? Och hur avgörande är det att läsaren uppfattar att arbetsinnehåll och kvalifikationer inte är så socialt märkta? Oavsett var vi bedömer att tyngdpunkten bör ligga kan vi konstatera att det finns förutsättningar för att utmana strukturerna på båda dessa nivåer: i representation av yrkesutövare och i presentation av yrkesinnehåll och kvalifikationer.

REFERENSER

- Acker J (2011): "Theorizing gender, race, and class in organizations". I: Jeanes E, Knights D, Martin YP (red): *Handbook of gender, work and organization* (s 65–80). West Sussex: Wiley.
- Altheide D (1996): *Qualitative media analysis*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Banks M (2001): *Visual methods in social research*. London: Sage.
- Berglund T, Schedin S (2009): "Social klass och arbete". I: Berglund T, Schedin S (red): *Arbetslivet* (s 19–40). Lund: Studentlitteratur.
- Bielby WT, Baron JN (1986): "Men and women at work: Sex segregation and statistical discrimination". *American Journal of Sociology*, 91(4)759–799.
- Bloksgaard L (2012): "'No, gender doesn't make a difference...?' Studying negotiations and gender in organizations". *Qualitative Studies*, 3(2)163–180.
- Bourdieu P (1979/1989): *Distinction. A social critique of the judgment of taste*. New York/London: Routledge.
- Bourdieu P (1991): *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu P, Passeron J-C (2008): *Reproduktionen. Bidrag till en teori om utbildningssystemet*. Lund: Arkiv.
- Bursell M (2012): *Ethnic discrimination, name change and labor market inequality. Mixed approaches to ethnic exclusion in Sweden*. Doktorsavhandling, Stockholm Studies in Sociology. Stockholm: Stockholms universitet.
- Cejka MA, Eagly AH (1999): "Gender-stereotypic images of occupations correspond to the sex-segregation of employment". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(4)413–423.
- Cha Y (2013): "Overwork and the persistence of segregation in occupations". *Gender & Society*, 27(2)158–184.
- Correll SJ (2001): "Gender and the career choice process: The role of biased self-assessments". *The American Journal of Sociology*, 106(6)1691–1730.
- Dahlerup D (1989): "Kan arbetsmarknaden konsopdelning brydes?" I: Dahlerup D (red): *Kön sorterar – Konsopdelning på arbetsplatsen* (s 9–44). København: Nordisk ministerråd.
- Ericson M (2011): *Nära inpå: Maskulinitet, intimitet och gemenskap i brandmäns arbetslag*. Doktorsavhandling, Göteborg Studies in Sociology. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Forsberg G (1992): "Kvinnor och män i arbetslivet". I: Acker J (red): *Kvinnors och mäns liv och arbete* (s 105–152). Stockholm: SNS.
- Gesser B (1980): "Campanella och AMS – manuellt och mentalt arbete i yrkesvägledningen". I: Franke-Wikberg LS, Lundgren UP (red): *Karriär och levnadsbana* (s 133–150). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gunnarsson E (1994): *Att våga våga jämmt! Om kvalifikationer och kvinnliga förhållningssätt i ett tekniskt industriarbete*. Doktorsavhandling, Luleå University of Technology. Luleå: Luleå tekniska universitet.

- Hall S (1997): "The work of representations". I: Hall S (red): *Representation. cultural representations and signifying practices* (s 13–30). London: Sage Publications.
- Hammersley M (1996): "The relationship between qualitative and quantitative research: Paradigm loyalty versus methodological eclecticism". I: Richardson JTE (red): *Handbook of qualitative research methods for psychology and the social sciences* (s 159–174). Leicester: BPS Books.
- Hirdman Y (1988): "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, (3)49–63.
- Hochschild AR (2003): *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Jacobson M (1994): *Kläder som språk och handling: Om unga kvinnors användning av klädelsen som kommunikations- och identitetsskapande medel*. Doktorsavhandling, Etnologiska skrifter, Umeå universitet. Stockholm: Carlsson.
- Kanter RM (1993): *Men and women of the corporation*. New York: Basic Books.
- Karlsson A (2010): *I moderniseringens skugga? Om förändring och identitet i två administrativa serviceyrken*. Doktorsavhandling, Göteborg Studies in Sociology. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Korp H (2011): "What counts as being smart around here? The performance of smartness and masculinity in vocational upper secondary education". *Education, Citizenship and Social Justice*, 6(1)21–37.
- Linde M (2011): *Villkorad av verkligheten – Om produktionen av Arbetsförmedlingens yrkesbeskrivningar*. Masteruppsats i sociologi. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Mannberg J (2003): *Studie- och yrkesorientering i AMS yrkesinformerande texter 1940–1970*. Doktorsavhandling, Pedagogiska institutionen. Umeå: Umeå universitet.
- McCall L (2005): "The complexity of intersectionality". *Signs*, 30(3)1771–1800.
- Mulinari D, Neergaard A (2005): "'Black Skull' consciousness: The new Swedish working class". *Race & Class* 46(3)55–72.
- Onwuegbuzi AJ, Teddlie C (2003): "A framework for analyzing data in mixed methods research". I: Tashakkori A, Teddlie C (red): *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (s 351–384). Thousand Oaks: Sage.
- Patmalnieks A (2011): "De går i föräldrarnas fotspår". *Du & Jobbet*, 2011-01-04.
- Raab J, Tänzler D (2009): "Video hermeneutics". I: Schnettler H, Knoblauch B, Raab J, Soeffner H-G (red): *Video analysis: Methodology and methods: Qualitative audiovisual data analysis in sociology* (s 85–97). Frankfurt am Main: Lang.
- Robertsson H (2003): *Maskulinitetskonstruktion, yrkesidentitet, könssegregering och jämställdhet*. Doktorsavhandling. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Sandell A (2007): *Utbildningssegregation och självsortering. Om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. Doktorsavhandling, Malmö Studies in Educational Sciences. Malmö: Läroutbildningen, Malmö högskola.
- SCB (2011): *Andel utrikes och inrikes födda efter yrkesområden*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012): *Antal sysselsatta enligt arbetsmiljöundersökningen efter kön och yrke SSYK. År 1997–2009*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- SCB (2013): *Standard för svensk yrkesklassificering*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Schull V, Shaw S, Kihl LA (2013): "'If a woman came in... She would have been eaten up alive': Analyzing gendered political processes in the search for an athletic director". *Gender & Society*, 27(1)56–81.
- Seiter E (1986): "Stereotypes and the media: A re-evaluation". *Journal of Communication*, 36(2)14–26.
- SFS 2007:1030: *Förordning med instruktion för Arbetsförmedlingen*. Svensk Författningssamling.
- Sluss D, Ashforth B (2007): "Relational identity and identification: Defining ourselves through work relationships". *Academy of Management Review*, 32(1)9–32.
- SOU 1993:85: *Ursprung och utbildning: Social snedrekrytering till högre studier*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2001:45: *Karriärvägledning.se.nu*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2004:43: *Den könsuppdelade arbetsmarknaden: Betänkande av utredningen om den könssegrerade svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: Fritzes.
- Steinberg RJ (1996): "Den sociala konstruktionen av yrkeskunskande – Kön, makt och likalön". I: Cedersund E, Kullberg C (red): *Arbetsvärdering: Teori, praktik, kritik* (s 114–138). Solna: Arbetslivsinstitutet.

- Sörensdotter R (2008): *Omsorgsarbete i omvandling: Genus, klass och etnicitet inom hemtjänsten*. Doktorsavhandling, Socialantropologi, Stockholms universitet. Göteborg, Stockholm: Makadam.
- Tajfel H, Turner J (1979): "An integrative theory of intergroup conflict". I: Austin WG, Worchel S (red): *The social psychology of intergroup relations* (s 33–47). Montey: Brook/Cole.
- Tashakkori A, Teddlie C (1998): *Mixed methodology*. Thousand Oaks: Sage.
- Torres S, Lindblom J, Nordberg C (2012): "Medierepresentationer av etnicitets- och migrationsrelaterade frågor inom äldreomsorgen i Sverige och Finland". *Sociologisk Forskning*, 49(4)283–304.
- Ulfssdotter Eriksson Y (2006): *Yrke, status och genus – En sociologisk studie om yrken på en segregerad arbetsmarknad*. Doktorsavhandling, Göteborg Studies in Sociology. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ulfssdotter Eriksson Y (2012): *BeGreppbart yrke*. Malmö: Liber.
- Ulfssdotter Eriksson Y (2013): "Grading occupational prestige: The impact of gendered stereotypes". *The International Journal of Organizational Diversity*, 13(1)1–10.
- Ulfssdotter Eriksson Y, Hedenus A (2014): "Unga människor och (o)möjliga yrkesidentiteter". I: Sorbring E, Andersson Å, Molin M (red): *Att förstå ungdomars identitetsskapande. En inspirations- och metodbok* (s 220–244). Stockholm: Liber.
- Weber M (1983): *Ekonomi och samhälle: Förståendesociologins grunder. 1: Sociologiska begrepp och definitioner*. Lund: Argos.
- Westberg-Wohlgemuth H (1996): *Kvinnor och män märks: Könsmärkning av arbete – En dold lärandeprocess*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet. Solna: Arbetslivsinstitutet.